

- 6 Novembre 1991 no: 1688
 15 Novembre 1991 no: 1692
 27 Novembre 1991 no: 1695
 9 Décembre 1991 no: 91/50
 31 Décembre 1991 no: 91/53
 27 Mars 1992 no: 92/ 7
 8 Avril 1992 no: 92/ 8
 10 Avril 1992 no: 1705
 27 Mai 1992 no: 1719
 6 Juin 1992 no: 92/ 14
 24 Juin 1992 no: 92/ 16
 8 Juillet 1992 no: 92/ 18
 17 Juillet 1992 no: 92/ 19
 2 Août t 1992 no: 92/ 21
 13 Août t 1992 no: 1725
 3 Octobre 1992 no: 1728
 24 Mai 1992 no: 1718
 19 Mai 1992 no: 1716
 - CONSEİL ECONOMIQUE ET SOCIAL:
 NATIONS UNIES
 14 Août 1992 E/CN. 4/ 1992/S. 21/8
 28 Août 1992 E/CN. 4/Sub. 2/1992 30 Addl.
 4 Septembre 1992 E/CN. 4/Sub 2/ 1992/SR 22
 24 Septembre 1992 E/CN. 4/Sub 2/ 1992/SR 26
 22 Octobre 1992 E/CN. 4/1992/ S- 1/SR 2
 27 Octobre 1992 E/CN. 4/1992/ S- 1/10
 30 Novembre 1992 E/CN. 4/1992/ S- 2/NGO/1
 3 Décembre 1992 E/CN. 4/ 1992 /S-2/6
 7 Décembre 1992 E/CN. 4/ 1992 /S-2/SR. 2
 10 Décembre 1992 E/CN. 4/ 1992 /S-2/SR. 4
 - CUMHURİYET GAZETESİ: 22- 1- 1990
 6- 2- 1991
 - ÇELİK Edip: Milletlerarası Hukuk. İ.Ü. Yayını 2057
 Hukuk Fakültesi no: 456 cilt 1 İstanbul 1975
 - DIMENSION (La) INTERNATIONALE DU DROIT

- HUMANITAIRE: Pédone, Institut Henry Dunant,
 UNESCO 1986
 - FLAUSS Jean François: Le Droit de Recours
 Individuel Devant le Cour Européenne des Droits de
 L'Homme. A F D I 1990
 - HUMAN RIGHTS Status of International Instruments
 Chart of Raticication as at 31 July 1992 ST/HR/4/Rev. 6
 United Nations
 - İNAN Yüksel: Harp Esirleri, AÜSBFD XXXVIII Eylül
 1972 no 3 Cem Sar'a Armağan
 - LÜTEN İLHAN: Harp Suçları ve Uluslararası Hukuk
 AÜHFY 1951 Ankara
 - MERAY Seha: Devletler Hukukuna Giriş AÜSBFY Cilt
 I 1960 Ankara
 - PACTE INTERNATIONALE RELATIF AUX DROITS
 CIVILS ET POLITIQUES
 9 Novembre 1992 CCPR / C/ SR. 1202
 9 Novembre 1992 CCPR / C/ SR. 1200
 18 Novembre 1992 CCPR / C/ SR. 1202/ Addl
 28 Décembre 1992 CCPR / C/ 79/ Addl/14
 28 Décembre 1992 CCPR / C/ 79/ Addl/16
 28 Décembre 1992 CCPR / C/ 79/ Addl/15
 19 Janvier 1993 CCPR/C/SR. 1178 Addl
 - PAZARCI Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri II.
 Kitap AÜSBFY 571 1989 Ankara
 - SEMAİNE (La) INTERNATIONALE :
 6 Novembre 1992 SI /25/ 92
 11 Décembre 1992 SI /26/ 92
 - SERVICE DE L'INFORMATION - COMMUNIQUE DE
 PRESSE: NATIONS UNIES
 26 Août 1992 SG/SM/1350
 27 Août 1992 SG/SM/1351 ve 27 Août 1992 SG/IT/103
 13 Août 1992 HR/31411
 14 Août 1992 HR/3143
 4 Septembre 1992 IHA/ 76, ve 4 Septembre 1992 IHA/77
 27 Janvier 1993 HR/329

HUMANİTAS (*)

Çev: Arş. Gör. Diler Tamer GÜVEN (**)

"Italia..... terra omnium terrarum alumna
 eadem et parens, numine deum electa, quae..... sparsa
 congrageret imperia ritusque molliret, et tot popularum
 discordes ferasque linguas sermonis commerceo
 contraheret ad conloquia et humanitatem hominibus
 daret."

Plinius, Hist. Nat. iii. 5. 39

"İtalya ülkesi, bütün ülkenin çocuğu ve atası aynı
 durumda, tanrıların kutsal iradesiyle seçilmiş, yayılmış
 emirleri ve geleneği toplamak için ve insanların uyumsuz ve
 vahşi olanlarını yumuşatmak için, dillerini konuşma,
 konuşmaya ek olarak ticarete başarma ve insanlara insanlığı
 vermek için."

(*) Prof. Dr. Fritz Schulz'un "Prinzipien des Römischen
 Rechts" kitabının "humanitas" bölümünün İngilizce
 çevirisinden ("Principles of Roman Law", Çev.
 Marguerite Wolff. Oxford 1936, s. 189- 222) dilimize
 aktarılmıştır.

(**) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim
 Elemanı

"Humanitas" (1), kökü Roma'ya dayanan, Yunanca'da
 karşılığı olmayan bir sözcüktür. İlk kez Genç Scipio (Consül,
 M. Ö. 47.) etrafında toplanan ve Latin dili ve edebiyatı kadar
 Yunan felsefesinden de etkilenmiş olan bir grup tarafından
 kullanılmıştır. Yunan felsefe doktrinlerinde, özellikle Paanaitis-
 os'uninde sözcüğün oluşum tohumlarını bulmak mümkündür.

Bu yeni sözcük, başlangıçta insanı doğadaki diğer
 canlılardan ayıran kişiliğin, özel değerini ve önemini ifade
 etmek için kullanılmıştı. Bu özel değer, insanı kendini
 eğitmeye ve geliştirmeye yükümlü kılmakla kalmıyor, başka
 insanların kişiliğine saygı göstermeyi ve onlara destek olmayı
 da gerektiriyordu. Bu görevleri inanarak yerine getiren bir
 kimse artık bir "insan" değil, bir "humanus" idi. Humanitas'ın
 ahlaki ve akli eğitim ile şevkat, iyilik, yakınlık, irade
 hakimiyeti ve başkalarına saygıyı ifade etmesi, bir kimsenin
 haklarının ve çıkarlarının her zaman korunamayacağını, kimi
 zaman başka kimseler için bazı şeylerden karşılık beklemeden
 vazgeçmek gerekebileceğini ifade ediyordu.

Sözcüğün tarihi de oldukça ilginçtir. Cicero'nun en
 sevdiği kelimelerden biriyken, Caesar, Livius, Tacitus ve
 klasik hukukçular tarafından hiç kullanılmamış, sonradan

interpolatio (2)'larla klasik metinlere girmiştir. Postklasik devirde kullanıldığı konusunda şüphe yoktur. Ancak zaman içinde anlamı değişmiş, M.Ö.2. yüzyıl ortalarında genellikle olarak düşünülmüşken giderek eğitim anlamına gelen karşılığını yitirmiş ve sonraki devirlerde bu sınırlı anlamını korumuştur.

Sözcüğün kendine özgü gelişimini şöyle özetleyebiliriz: İmparatorluk döneminde **humanitas** eski anlamının insanlararası ilişkileri deyimleyen pratik yönüyle ağırlıklı olarak kullanılıyor, bu da birbirlerini kolaylıkla anlayabilen insanların davranışlarını ifade ediyordu. Öte yandan dil konusunda oldukça tutucu olan Caesar ve klasik hukukçular, Cicero ve diğerlerini yazılarında moda kelime olarak gördükleri bu kelimeyi kullanmak istememişler, "**clementia**" (3) ve "**pietas**" (4) gibi eski ve alışılmış kelimeleri kullanmayı yeğlemişlerdi. Bunlar gibi sayılabilecek pek çok nedenle sözcüğün gelişimi ile ifade ettiği düşüncenin gelişimi ayrı ayrı değerlendirilmelidir. **Humanitas**'ın tarihi, kaynak olarak "**humanitas**" kelimesini içeren parçalarla **lexicographic** (5) yaklaşımla yazılamaz. İnsanlık düşüncesi başlangıçta asil ve eğitim görmüş küçük bir grupta sınırlı kalmış, cumhuriyet devrinde giderek genişleyen bir alanı etkilemeye başlamış, imparatorluk devrinde hiç bir tepkiyle karşılaşmadan ve gittikçe artan bir hızla kendisini hıristiyan insanlık düşüncesinin nehrine tamamen boşaltana dek sel gibi akmaya devam etmiştir.

Humanitas kavramının Roma hukuku ve hukuki hayat üzerindeki etkisi burada ayrıntılarıyla anlatılamayacak kadar geniş ve güçlüdür. Kavram Yunan tahlillerinde ütopyik- hayali bir biçim bürünürken, Roma hukuku söz konusu düşüncüyü kendine has pratik, uygulanabilir bir şekle kavuşturmuştur. Burada hukukun, genel kardeşlik havasında sorunları çözmesi sözkonusu değildir. Belirli hukukî gruplar özenle ayrılmış, **humanitas** kavramı, her gruba uygun olarak çerçevesi çizilerek kademelendirilmiştir.

En dar grubu aile biçimlendirmiştir.

Gidebildiğimiz kadar eskilerde, Roma hukuku **manus** (6)'lu evliliğin yanında; kadının kocasının **manus**'u altında olmadığı **manus**'suz evliliği de tanımıştı. Muhtemelen **manus**'lu evlilik önceleri normal usul olarak kabul edilmişti. Çünkü bir yıl geçtikten sonra kadın ortak meskeni üç gece üstüste terkederek ara vermişse koca **manus**'u **usucapio** (7) vasıtasıyla elde etmekte, bu şekilde evlilik **manus**'lu evliliğe dönüşmekteydi. **Humanitas** kavramının etkisiyle kocanın **usucapio**'su reddedilmeye başlandı. Kocalar zamanla eşyalar için düşünülmüş kuralların kendilerine uygulanmasının yakışsızlığını ileri sürerek, **usucapio**'ya karşı çıkmaya bile gerek görmediler ve bu usul kendiliğinden gözden kayboldu. **Manus** sistemine hiç bir zaman şerefli bir evlenme gözüyle bakılmadı, gittikçe daha az başvuruldu ve cumhuriyetin ilk devirlerinde **manus**'suz evlilik baskın hale geldi. **Coemptio** (8), Cicero'nun zamanında ender görülüyor ve **orator** (9)'ların çoğu **coemptio formula**'sını bilmiyordu **Conferratio** (10) ise Tiberius zamanında o kadar azalmıştı ki, **Flamen Dialis** (11)'in desteğini sağlamak için az sayıda bile başvuru olmadığından **conferratio** ile evlilikten vazgeçildi. Muhtemelen o dönemde **conferratio coemptio**'dan daha yaygındı Postklasik devre kadar **manus**'lu evlilik tamamen gözden kaybolmadı, ancak Justinianus devrine gelindiğinde yalnızca **manus**'suz evlilik tanınıyordu.

Bir kadının **manus**'lu evlilikteki kişisel statüsü, öncelikle onun hukuki statüsüne bağlanmıştı. Kocasının hakimiyeti altında aynı bir kız evlat gibi (**filie loco**) olabilirdi Ancak bu

konudaki hakimiyet M.Ö. 2. yüzyıldan sonra tamamen kayboldu. Kocanın ailesi üzerindeki cezai hakimiyeti karısı üzerinde eskimiş bir kurum haline geldi. Karının satışı **ius sacrum** (12)'a giren bir haksız fiil olarak kabul edildi. **Manus** altında olsun olmasın kadın gerçekten kocasıyla eşitti ve "**domina**" olarak adlandırıldı. Buna karşın klasik devrin Atina'lı kadını harem hayatına benzeyen tecrit edilmiş bir hayat sürmüştü, evlerin kadına ayrılan bölümlerinde yaşamış ve toplumda sosyal bir etkinliği olmamıştı. Yunanistan'ın büyük bölümünde bu durum söz konusuydu Cornelius Nepos (13) Yunanistan'da bir kadının ancak akrabaları ile bir masada yemek yiyebilmesini ve yaşadığı yere sadece ev halkını girebilmesini eleştirmiş, buna karşın Roma kadınının ev ve toplum hayatının dengelenmiş olduğunu ve bu nedenle Yunan kadından çok farklı bir statüye sahip olduğunu vurgulamıştı.

Praef. 6: Quem enim Romanarum pudet uxorem ducere in convivium? aut cuius non materfamilias primum locum tenet aedium atque in celebritate versatur? Quod multo fit aliter in Graecia. Nam neque in convivium adhibetur nisi propinquorum, neque sedet nisi in interiore parte aedium, quae gynaecionis appellatur, que nemo accedit nisi propinqua cognatione coniunctus. (14).

Yunanlıların kayıtsız, rasyonel bir düşünceyle kadınları erkeklerin ihtiyaçlarına göre; eğlence için **hetearae**, köle cariyeye ve evin gözetimi, çocukların yasal doğumu amacıyla eş olarak üç gruba ayırması Roma'da bilinmiyordu. Ancak erkeğin sadakat görevini yerine getirmemesi Roma'da da cezayı gerektiren bir suç sayılmamıştı. Plautus'un çalışmalarıyla kadın ve erkek için hukuki eşitlik istenmiş olduğu halde hıristiyan imparatorluk devrinin hukukunda bile hiç bir zaman bu durum **adulterium** (15) sayılmadı.

Plautus, Mercator 5, 817 ff.:

Ecator lege dura vivont mulieres

Multoque iniquare miserae quam viri.

Nam si vir scortum duxit clam uxorem suam,

Id si rescivit uxor, impunest viro,,

Uxor virum si clam domo egregasset foras,

Viro fit causa, egreditur matrumonio.

Utinam lex esset eadem quae uxoris viro ! (16)

Evlilikle ilgili malvarlığı konusunda, **manus** önemli sonuçlar doğuruyordu. **Manus**'lu evlilikte kadın mal sahibi olmaya ehil değildi, sahip olduğu ve elde ettiği herşey kocasına ait olur ve kocası bunlar üzerinde serbestçe tasarruf edebilirdi. **Manus**'suz evlilik halinde ise koca ve karının malvarlığı ayrıldı ve koca sadece karısının mal varlığından kendisine çeyiz olarak verilmiş kısım üzerinde hak kazanabilirdi. **Humanitas** bu sert hukuk kurallarını yumuşattı. Eşlerin mal varlıklarının fiili olarak birleşmesi için etkili oldu. Her şey her ikisine ait olacak ancak ev işleri kadın tarafından idare edilirken, özellikle mal varlığının idaresine yönelik dış işler koca tarafından yapılacaktır. Bu ayırımın amacı, onları doğal alanlarında kullanabilmektir. Columella (17), bize Roma aile hayatını bu şekilde anlatmakta, bir kocanın karısının cenaze töreninde verdiği söylev bu tanımlamayı güçlendirmektedir. Ancak eşlere bu konularla ilgili olarak dava hakları tanınmamış kadınların ev işlerinde çalışma görevi gibi hususlar **humanitas**'ın talepleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Eşler arasında vasiyetnamesiz mirasçılık söz konusu olduğunda, evlilik **manus**'lu ise, kadının kocasının malvarlığı üzerinde miras hakkı vardı (**inpotestate** (18) bir kız gibi miras

alır), ancak tersi mümkün değildir. Bu durumda bir kadın mal sahibi olmadığı için kocasının miras hakkı da söz konusu olamazdı. **Manus**'suz evlilik halinde ise, karı koca arasında vasiyetnamesiz halefiyet mümkün değildi. Ancak **praetor** hukukunda ölmüş eşin hiçbir **agnatik** (19) ve **cognatik** (20) akrabası yoksa, karı ve kocaya **bonorum possessio** (21) tanınmıştı. Postklasik devirde miras hukukunu geliştirmek için girişilen çabalar karı kocayla ilgili olarak büyük bir başarı sağlamadı; çeyizsiz yoksul bir kadın kocasının malvarlığının sadece 1/4 ünü alabiliyor, klasik hukukta böyle bir sınır getirilmemişken, Justinianus hukukunda sadece ölmüş eşin hiçbir **agnatik** veya **cognatik** akrabası olmaması halinde kalan kısım için kadına vasiyetnamesiz mirasçılık tanınıyordu. Sağ eşin miras hakkı, tam ifadesi ile "fakir dul kadının payı" hariç tutulursa iptal edilebilirdi. Ancak burada da **humanitas** devreye girdi. Roma'da vasiyetname yapmak ve karı kocanın birbirlerini karşılıklı olarak vasiyet alacaklısı göstermeleri yaygın bir durumdur. Genellikle kocalar karılarına **uxoris causa parata** (22) ve **penus** (23) bırakırlardı. Postklasik dönemde koca tarafından kadına verilen evlilik hediyesi de eksik olan **portio statutoria** (24) için başka bir yoldu. **Humanitas**, neyin uygun olduğunu bulmaya çalıştı ve duruma göre değişiklikler önerdi. Bu nedenle biz bu konuda genel bir miras hukuku düzenlemesi değil, kanunlar aracılığıyla özel durumlara göre yapılmış düzenlemeler buluyoruz.

Anne babalarla çocuklar arasındaki yasal ilişkinin insanileştirilmesi ancak yavaş ve aşamalı olarak gerçekleştirilebildi. Özellikle **patria potestas** (25)'in sert hükümleri değişmeden sürdürüldü. Hümanist düşünceli Cicero bile, çocuklar için babalarının Tanrı'dan daha az önemli olmadığını söylemişti. Babanın ölüm cezası bile verebildiği bu aile düzenine imparatorluk devrine kadar hiçbir hukuki sınır getirilmesi düşünülmemişti. Trajan, döverek cezalandırma (**contra pretatem**) hakkına sahip olan babayı, oğlunu aile hakimiyetinden çıkarmaya zorladı. **Pater familias** hıristiyanlık devrinden önce çocuğunu öldürme hakkından yoksun bırakıldı. Babanın yeni doğmuş çocuğunu seçme, yani onu kabul etme, terketme ya da öldürme konusundaki takdir hakkı (**tollere**) ancak 374 yılında I. Valentin tarafından kaldırıldı. **Pater familias** kural olarak çocuğunu satma hakkına sahipti, ancak sadece Roma dışında satış (**trans Tiberim**) çocuğu köle haline getirebilirdi. Bunun dışında çocuğun satışı sadece **in mancipio esse** (26) olarak kabul edilen hukuki ilişkilere yol açabilirdi. Klasik devirde **potestas** altındaki çocuğun mancipio'su (**noxae deditio** (27) istisnası ile) yalnızca **dicis causa** (28) olabiliyordu; gerçek satış ve satışa yakın olan mancipio, **illicita et inhonesta** (29) kabul edildiğinden geçersiz ve hükümsüz sayılırdı. Tarihi doğruluğu kesin olmamakla birlikte Constantinus atalarının, çocukların babaları tarafından özgürlüklerinden yoksun bırakılmasına izin vermediklerini belirtmiştir. Yine de tüm gayretlere rağmen, insancıl Roma hukuku, imparatorluğun doğu bölgelerinde çocukların satışına engel olmayı başaramamıştı. Bu kötü uygulamanın etkisi altında, Constantinus Roma ilkelerini terketmiş ve çocukların doğumdan hemen sonra satılabilmesine izin vermiştir. Justinianus bu konuda öncelikle klasik geleneklere dönme yolunu bulmaya çalıştı ve bir istisna getirerek ancak "**propter miniam paupertatem egestatem que victis**" (30) durumunda babanın satış hakkına sahip olabileceğini kabul etti. Justinianus "**in mancipio esse**" kurumunu kaldırdığından, çocuk sadece bu durumda köle haline gelebilmekteydi. Önceleri nişanlandırma ve evlendirme hakkı **patria potestas**'ın bir bölümünü oluştururken, babanın çocuğunu rızası olmadan evlendirme hakkı klasik devirde

elinden alındı; öte yandan çocukların bu konudaki kararları da ancak babalarının rızası ile geçerli olabiliyordu. Yunan-Doğu etkileri altında postklasik hukuk bir adım geriledi. Bu dönemde kız çocuk sadece kendisine layık olmayan bir kimse ile evlendirilmek istendiğinde babasına karşı koyabiliyordu. Aynı şekilde klasik devirde evliliğin geçerliliği için gerekli olan rızalar, Justinianus hukukunda belirli hallerde aranmıyor, **manus**'suz evlilik durumunda çocuk evliliğin sürmesini istese bile babası tarafından boşanmaya zorlanabiliyordu. Bu hak hümanist imparatorlar Antoninus Pius ve Marcus Aurelius tarafından babanın elinden alındı. Postklasik devirde bu konuda da geri adım atıldı ve babanın kızı istemesi bile **ex magna et iusta causa** (31) ileri sürmesine izin verildi. Önceleri, anne ve babalar ile çocuklar arasındaki ilişki **potestas**'tan tamamen ayrı olarak geleneklere bırakılmıştı. **Humanitas**'ın etkisiyle bu konuda da pek çok kural getirildi. Cumhuriyet devrinde **praetor**'lar kan hısmının vasiyetsiz mirasçı olmalarını sağladılar (**bonorum possessio sine tabulis unde liberi et unde cognati**) (32) ; çocukların anne babalarına karşı iftira gibi lekeleyici davalar açmalarına engel olundu ve anne babaların kendi rızaları olmadan çocukları tarafından mahkemeye gelmeye zorlanamayacakları kabul edildi. Cumhuriyet döneminin sonuna doğru **testamentum inhumanum** (33) ya da **in officiosum** (34) uygun görülmedi, böylece iptal edilemeyecek miras hakları tesis edildi. İmparatorluğun 2. yüzyılında putperest insancılık kavramı doruk noktasına ulaştı. Söz konusu dönem, çocuğundan miras alan bir annenin lehine ve karşılıksız olarak vasiyetnamesiz mirasçılığın düzenlenmesine ve gelişmesine tanıklık etti (**S.C. Tertullianum** ve **S.C. Orfitianum**). Bir annenin çocuğunu eğitime hakkı Antoninus Pius ve Marcus Aurelius'un emirnameleriyle tanındı ve aynı şekilde anne babalar arasında bakım borcuna ilişkin davaların açılabilmesi mümkün oldu (**extra ordinem usulde**). Çok eski devirlerden beri baba veya baba tarafından **cognatik** akrabalar kızı çeyiz verme konusunda **pietas**'la bağlanmıştı. Postklasik devre kadar hukuki bir görevi olmamakla beraber, Justinianus hukukunda anne de hukuken **ex magna et probabili causa** (35)'dan sorumlu hale geldi.

Roma vatandaşları arasında insancıl ilkelerin etkisi ceza hukukunu da görünür şekilde yansıdı. İnsancılık kavramı ölüm cezasının kaldırılması konusunda etkili oldu. Ceza hukuku alanında XII Levhanın tanıdığı tek ceza ölüm cezası idi. Burada kanun koyucuların temel görüşleri için önemli olan, hırsızlığın ele alınış biçimleriydi. Sadece ürün hırsızlığı ölüm cezasını gerektiriyordu. Bunun dışındaki hallerde, çalınmış şeylerin sahibi ancak bir **fur manifestus** (36) söz konusuysa hırsız öldürme hakkına sahipti; bunun için de hırsızın kendisini bir silahla koruması ve malı gece çalmış olması aranıyordu. Buna karşın **fur nec manifestus** (37) sadece para cezasına yol açıyordu. Bu, Hellenist insancılık hareketinden çok daha önce söz konusu olduğu halde kesinlikle **humanitas** düşüncesine dayanıyordu. Bunu Almanya'daki hırsızlık cezasıyla karşılaştırın: Almanya'da hırsız bütün bir 18. yüzyıl boyunca ölümle cezalandırılmıştır ve insancıl ilkeler kabul edilinceye dek bu ceza geçerli olmuştur (Büyük Frederich, 1743). XII Levhayı izleyen dönemlerde M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren insancıl ilkelerin ışığında ölüm cezası önemli sınırlamalara tabi tutuldu. Cicero bu yöneticilerin ölüm cezasını kullanmadan yönetmeye cesaret eden kahraman insanlar olduklarını söylemişti. Ölüm cezası kural olarak kaldırılmadı, ancak sadece cinayet ve devlette ihanet durumlarında ve çok nadir olarak uygulandı. Yerini para cezası ve vatandaşlıktan çıkarılma aldı (**aeque et ignis**

interdictio) İmparatorluk devrinde ölüm cezası yeniden uygulanmaya başladı. **Consül** ve **senatus**'tan oluşan ceza mahkemesi ölüm cezasını düzenlemekle kalmayıp, aynı zamanda uyguladı. Bununlar berar istisnai durumlar da vardı. Trajanus, Hadrianus, Antonius Pius ve Marcus Aurelius muhtemelen bu istisnalar arasındaydı.3. yüzyılda ölüm cezasını sadece ağır suçlar için değil, bazen görece önemsiz suçlar için bile normal ceza olarak düşünüldüğünü görüyoruz. İnsancıl ilkelerle uyumlu olarak artık sadece suçlu cezalandırılacaktı. Romalı hukukçular çocukların babaları yüzünden suçlu olabileceğini kabul etmediler ve hukuklarının Yunanlılar tarafından düşünülemeden bu ilkesine önemle işaret ederek övündüler. Meşhur **Lex Quisquis**'in babası sayılan Arcadius bile bu kuralı kabul ettiğini belirtmişti. Kanun vatan hainlerinin çocuklarının yaşamalarına, imparatorun karşı koymasına rağmen izin veriyor, ancak **mortis causa** (38) mal edinmelerini ve kamu görevi almalarını yasaklıyordu. Bu hüküm ne yazık ki Justinianus hukukunda da korunmuştu. Ancak bunun dışında istisnai bir kural getirilmedi. Tiberius tarafından Seianus'un çocuklarının, Nero tarafından suikastçıların çocuklarının yargılanması kötü hareketlerdi ancak hukuk düzeni dikkate alınarak yapılmış işlemler değildi. Suçlunun mirasçısının, haksız fiil sonucu kazanılmış şeylerden feragat etmesi özel hukukta düzenlenmişti; mirasçılar vasiyetçi tarafından sebep olunmuş para cezalarından sadece dava vasiyetçinin sağlığında açılmışsa sorumluydular.Bununla beraber bu kuralın da istisnaları vardı. Ceza usulünde **humanitas**, sanığın devlet güçlerine karşı savunması sağlanarak resmi olmayan kişilerin de bulunduğu bir organda yargılanmasını ve sanıkla şahitlerin işkence görmemelerin istemekteydi. Bu talepler Cumhuriyet devrinde çok genişlemiş, özellikle **questiones** ya da jüri önünde yargılama usulünde insan kavramının önem kazanmasıyla büyük ölçüde artmıştı. Jüri önünde yargılama usulü, özünde suçlamaya dayanıyordu. Sanık ve itham eden (sivil bir vatandaş) hemen hemen eşit değerlendiriliyordu. Deliller taraflarca getiriliyor, sanığa soru sorulmasına izin verilmiyor, şahit taraflar ve vekilleri tarafından sorguya çekiliyordu.Mahkeme neredeyse pasif bir konumdaydı. **Magistra** delillerin toplanmasına dikkat ederek yargılamaya önderlik ediyor, ancak ne onun ne de jürinin sanığı ya da şahitleri sorgulamasına izin verilmiyordu. Savunmaya daha büyük bir hoşgörü gösteriliyordu. Cumhuriyet devrinin sonuna doğru savunma için çok sayıda dava vekilinin olması olağan hale gelmişti. Dört, altı, hatta oniki dava vekiline bile izin veriliyordu. Konuşmaların süresi başkan olan **magistra** yada kanun tarafından sınırlanabiliyordu, ancak uygulamada süre tamamen serbest bırakılmıştı, ayrıca savunmaya daima suçlayanlardan daha fazla süre veriliyordu. Bu genellikle 2/3 oranındaydı. **Lex Ursonensis** (39) 'e göre asıl suçlayan dört saat, yardımcıları ikişer saat ve savunma bunların tam iki katı süre kullanabiliyordu. Tarafsız mükemmel Roma anlayışı **magistra** ve jüriden tüm konuşmaları sabır ve dikkatle dinlemelerini bekliyordu. Son olarak suçlu ya da şahit hür insanlara işkence yapılması yasaklandı.Sadece **magistra**'ya dayalı ceza usulü ise, özünde hukuken **magistra**'nın kişiliğinde suçlayıcının, savunma avukatının ve jürinin tüm fonksiyonlarının birleştirildiği bir engizisyon usulüydü. Ancak **humanitas**, suçlamaya dayanan usulün formlarının **crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defesione** (40)'ye bağlı kalmasını sağladı. **Magistra**, ihbar edeni suçlayıcının tarafında yer almak zorunda bıraktı ve sanığa savunması için uygun fırsatlar tanıdı, yani suçlananın söyleyeceklerini dinlemeden karar vermedi, tarafları

yüzleştirdi ve savunması için tanık göstermesine izin verdi. Bu uygulamanın kesin bir kanıtı,bir havari hikayesi yazarının, **Paulus**'un davasında **Festus**'a söylediği sözlerdir: "Bir suçluyu itham edenle yüzleştirmeden ve uygun zamanda ithamlara karşı kendisini savunmasını sağlamadan mahkum etmek Roma geleneği değildir." Bu usulde deliller **magistra** tarafından toplanır, suçlu sorgulanır ve **magistra** şahitlerin ifadelerine göre karar verirdi. Bu usulde de özgür kişilere işkence yapılması yasaktı.Kural olarak hüküm veren, **de iure, magistra** idi, ancak gelenekler bir **consilium**'a başvurulmasını gerektiriyordu ve bu **magistra**'ların kararlarının kesinleşmesi için gerekli bur usuldü. **Magistra**-Meclis işbirliğine dayalı ceza usulü ilk adımda burada açıklananla aynı idi. Meclis safhasında **magistra** itham eden ve halk meclisi hakim olarak görünüyor, deliller **magistra** tarafından toplanıyordu. Suçlunun ve şahitlerin sorgulanması ve savunma konularında aynı uygulamalar sözkonusuydu. Almanya'da ithama dayalı usulün yavaş ve hala tamamlanmamış gelişimini bilenler, bu alanda Romalıların başarısını taktir edebileceklerdir. Roma **humanitas**'ı için özellikle önemli olan, dünyanın yarısında işkence hiç bir sınırlama olmaksızın hatta bazen insafsızca uygulanırken, Roma'da hür kimseler için işkencenin kaldırılmış olmasıdır. Cicero, Atina ve Rodos'lular için "**id quod acerbissimum est, etiam liberi civesque torquentur**" (41) dediği halde cumhuriyet devrinin başlarında Roma ilkelerinin ihlal edildiğini gösteren tek bir örnek yoktu. Bu Roma hukuk tarihinde parlak bir sayfaydı. Bununla beraber Roma hukuku hep bu noktada kalmadı. İmparatorluk devrinde suçlu **questiones**'de bile sorgulamaya maruz kaldı, **magistra**'nın görevi çok geçmeden yargılamaya başkanlık etmekle sınırlandı. Bu usul M.S. 3. yüzyıldan sonra görülmüdü. Sadece **magistra**'nın yönettiği yargılama yukarıda açıkladığımız gibi, yasal olarak engizisyona benziyordu, gerçekte ithama dayanıyordu ve Diocletianus'dan sonra çok daha üstün hale geldi. **Consül** ve **senatus**'a dayalı yargılamanın kalkmasından sonra ceza usulünde tek kalan Roma sistemiydi. Tiberius devrinden itibaren işkence hür suçlulara ve Severus'dan itibaren de hür şahitlere uygulanmaya başlandı.

Kadının hukuki statüsü konusunda insancıl düşünce pek gelişmiş sayılmazdı. Kadının eve ait olduğunu savunan değişmez Roma düşüncesi her iki cins için eşit haklar öneren insancıl taleplere cumhuriyet devrinin son yüzyılında kadın belirli bir ölçüde özgürleşmiş olmasına rağmen karşı koydu. Bu düşünce köklü biçimde sabitleştirildi ve insancıl düşünce bu konda çok yavaş bir ilerleme sağlayabildi. Kadın vatandaş olduğu halde siyasal haklara sahip değildi, oy verme ve görev alma haklarından yoksundu. Bu kural değişmedi. **Principatus** devrinde kadınların yönetime katılmak hakları yoktu. Usul hukukunda kadın "**ius postulendi actio pro aliis**" (42) ve jüri üyesi olma haklarından yoksundu. **Magistra**- Meclis işbirliğine dayalı yargılama usulünde taraf olamazdı ve sonuçta **provocatio** (43) hakkı yoktu. Bununla beraber kadının vesayet altına alınması klasik yazarlar tarafından ölmekte olan bir kurum olarak değerlendirildi ve Cladius agnatik vasiliği kaldırdıktan sonra daha az sorun yarattı. Ancak 5. yüzyıla kadar kadınlar tam olarak kalkmadı. Justinianus zamanına kadar **tutor impuberis** (44) olamazdı. İlk olarak Justinianus bu kurala bir istisna getirdi, anne ve büyükannelerin çocukları ve torunlarına vasi olmalarına izin verdi. **Lex Vocania** kadının vasiyetnamedeki hükümlerden yararlanabilmesi konusundaki ehliyetini sınırladı, **principatus** devrinde artık uygulanmayan bu yasanın ardından M.S. 46'da S.C. Velleaenum kadının **intercessio** (45) yapmasını yasakladı. kadının halefiyet

hukukundaki yetersizlikleri klasik hukuk tarafından korundu ve bu durum Justinianus devrine kadar değişmedi.

Özel hukuk sayısız bireysel sorunlarda **humanitas** kavramından etkilendi.Zamanla **humanitas**'ın taleplerine uygun olarak, diğerlerini düşünme, hakların iyilikle sağlanması, yoksula ve zayıfa yardım, hukukun şiddete başvurmaması, adaletin merhametle dengelenmesi, değerlerin kelimeler ve biçimler üzerine kurulmaması, aksine içerik ve anlamlara dayanması gibi kavramlar gelişti. Bu gelişim Cumhuriyet devrinin sonundan Justinianus devrine kadar sürdü.Klasik devir, açıklığın anlamı konusunda canlı bir duygu barındırıyor sert ve değişmez hukuk düzeninin eğitici gücünden yana çıkıyordu. Postklasik devirde bu duygu kayboldu. "**sed malius est....** ", "**sed benignus est.....**", "**sed humanus est.....**" gibi **humanitas**'a değer veren deyimlerin ilavesiyle çok sayıda klasik hüküm sınırlandı ya da tersine çevrildi. Klasik hukuku biçimlendiren değişmezlik oldukça yumuşatıldı ve Hıristiyan sosyal düşüncesinin etkisi altında ifadeden çok amaca abartılmış bir önem verildi.Tüm insanlar arasında bağlılık düşüncesi, zayıfa yardım gerekliliği görev olarak kabul edildi ve güçlenerek gelişti. Bu konudaki malzeme çok fazladır ve yeterince hazırlık çalışması yapılmamıştır. Bununla beraber incelememizde geniş bir alan sınırlandırılmış, ana konuya göre metinler üzerinde dikkatle çalışılmış ve çoğu tarih içindeki doğru yerlerini bulmuştur.

Burada Genç Plinius tarafından yazılmış birkaç mektuba değinmek yerinde olur. Ep. 2. 16: Acilianus Plinius'u varis (ex parte) tayin etmiş ve vasiyetnamesinde ona muayyen mal vasiyetlerini yerine getirmesini emretmiştir. Vasiyetname geçersiz ve hükümsüzdür. Plinius "**qua non sint confirmati testamenti**" (46) der, ancak buna rağmen onları geçerliymiş gibi yerine getirir "**ego propriam quandam legem mihi dixi, ut defunctorum voluntates, etiamsi iure deficerentur, quasi perfectas, tuerer; constat autem codicillos istos Acilianiani manu scriptos**". 4. 10: Vasiyetname yapan bir kadın, Plinius ile bu mektubun adres sahibini mansup mirasçı tayin etmiş ve vasiyetnamesinde özgürlüğünü vermediği kölesini şu sözlerle muayyen mal vasiyetçisi yapmıştır. "**Modesto quem liberium esse iussi**". Plinius burada hukukçulara danıştığını, onların kölenin özgürlüğe kavuşmamış olması sebebiyle vasiyetnameyle borç altına girmediklerini belirttiklerini yazıyor; "**nec libetatem debere quia non sit data, nec legatum, quia servo suo dedit**." Plinius miras bırakan kadının isteğini yine de yerine getirilmesi gerektiğini savunuyor ve adres sahibinin de aynı düşünceden olmasını umuyor. "**cum religiosissime soleas custodire defunctorum voluntatem, quam bonis heredibus intellexisse pro iure est: neque enim minus quod noshonestas quam apud alios necessitas valet.**" 5.7.: Plinius ve arkadaşı mirasçı tayin edilmiş ve vasiyetçi Como belediyesine de belirli malları bırakmıştır. Bu sonraki menkul vasiyeti kanunen geçersizdir.Plinius yine de, onu yerine getirme arzusunu belirtmiştir. "**si ius aspicias inritum, si defuncti voluntatem ratum et firmum est. Mihi autem defuncti voluntas (vereor quam in partem iuris consulti, quod sum dicturis, accipiant) anti quior iure est.**" Tüm bu durumlarda **voluntas testatoris** (47)'in kesin olduğu açıkça görülmektedir.Postklasik devirde kanun koyucu ve hukukçular tarafından kabul edilen görüş de budur. Bu olaylar Justinianus devrinde söz konusu olsa üç durumda da Plinius'un **humanitas** gereği kabul ettiği şekilde karar verilecektir.

Peregrinus (48)'lara yönelik hukukta da **humanitas**'ın etkileri görülmüştür. M.Ö. 2.yüzyılda Roma, **peregrinus**'ları ele alışıyla ün kazanmıştır.Bu dönemin Romalıları atalarının bilinen yumuşaklıklarından sık sık söz etmişler ve Romalı olma-

yanlara örnek olmuşlardır. Bu düşüncenin haklılığı konusunda karar verebilmemiz için zaman ölçüsüne başvurmamız gerekir. Yabancılar konusunda Roma yönetimi muhtemelen çok sertti ve imparatorluk döneminde kurallar tamamen gelişmişti. Cicero bile hümanist düşünceli olmasına rağmen bu konuyu anlaşılabilir olarak nitelendiriyordu. Bir idarecinin zayıf olmaksızın zalim olmasının daha iyi olduğunu, Verres'in savunma avukatının ağzından bir devletin zalimlik olmadan yönetilemeyeceğini belirtiyordu. Ancak Romalılar kinci değillerdi ve bu konuda tüm iyi ekonomistlerin ve açık görüşlü imparatorluk taraftarlarının üstündeydiler. Yunanlılar ve Doğulular düşmanlarını, yerlileri öldürerek, onları köle gibi satarak ve evlerini yakıp yıkarak yenmişler, ancak bunlar Romalıları hiç de hoş görmemişti. Onlar da zaferlerini pek merhamet göstermeden kazanmışlardı, amaçları yeni toprakları ele geçirmek ve Roma imparatorluğuna katmaktı.Yine de yabancıları topraklarını, hukuklarını ve "**de facto**" ya da "**de iure**" kendi yönetimlerini korumaları konusunda hoşgörülü olmuşlardı. Önceden Roma - Helen kültür grubuna ait değillerse onların taraftarlıklarını kazanmak için girişimlerde bulunmuş, bu yumuşaklıkla Romalılar, özellikle fetihlerin sonucunda ahlaki çöküntünün sebep olduğu Marius ve Sulla taraftarları arasındaki iç savaşın Augustus ve Tiberius tarafından bitirilmesinden sonra, kendi devirlerinin dünyasına **human** olarak görünmüşlerdi. Öte yandan yabancıları Roma vatandaşlarına uygulanan Ceza ve Usul hukuku uygulanmadı. **Provocatio** hakkı ile getirilmiş sınırlamalar onlar için söz konusu olmadı. Ölüm cezası verilmesi konusunda Roma vatandaşlarına gösterilen çekingen tutum yabancıları, Romalıların yabancı kabul ettiği kimselere gösterilmedi. Ölüm cezası veren yöneticiler sadece Guastalla Prensi sıfatıyla kayıtsızca karar veren Verres'den ibaret değildi. C. Nero'nun dehşetli usulleri vardı. Augustus'un yardımcısı Volesus Mesalla bir günde 300 kişi (muhtemelen yabancılar) öldürtmüş ve bu kralca ölümlerle öğünlülmüştü. Augustus ve Tiberius bu durumu düzeltmek amacıyla güden ilk şevkatli insanlardı Öte yandan yabancıları **questiones**'de taraf olma statüsü ancak Cumhuriyet devrinde tanındı ve itham edilenle şahit olan yabancıları işkence yapılması yasaklandı.

Kölelerle ilgili hukuka büyük bir çaba ile ve son derece yavaş yansıyan **humanitas** köleliğin kaldırılmasını ya da en azından **patronus**'un haklarının kısıtlanmasını istemiştir, ancak bu istekler eski çağların insancı hareketleri içinde olağanüstü çekingen kalmıştı. Dördüncü yüzyılda sofistler Tanrının tüm insanları hür yarattığını, kimsenin köle olarak doğmadığını söylemişlerdi. Ancak Aristo, kölelik kurumunun devlete yararlı olduğunu belirterek bu tezi eleştirmiş, eski ve orta stoik felsefe de Aristo'yu izleyerek köleliği savunmuş, sadece Chrsppe kölenin ustasına sanki daimi bir işçi gibi bağlı olduğunu belirterek, köleliğin statüsünü yükseltmeye çalışmıştı. Cicero da benzer bir düşünceyi savunmuştu. **Humanitas** ve **humanus** kelimelerini açıkça çok sık kullandığı halde, köle ve sahibinin ilişkileri konusunda hiç kullanılmamış olması anlamlıdır. Bir olay üzerine Atticus'dan özür dilemesi de en az bunun kadar dikkate değer. Çünkü bir okurunun ölümü onu kölesinin ölümünden çok daha fazla üzmüştü. Cicero köleleri için iyi bir **patronus** olduğu halde onların ölümünde Bismark'ın köpeklerinden biri öldüğü zaman etkilendiği kadar etkilenmemiştir. Cumhuriyet döneminin sonunda insancı hareketlerin bu kadar çekingen ve belirsiz olması, cumhuriyet hukukunun kölelikle ilgili olarak **humanitas**'tan dikkate değer ölçüde etkilenmemiş olduğunu göstermektedir. Gerçekten kölenin hukuki durumu cumhuriyet devrinde hiç bir değişiklik geçirmemiştir. İlk

devirlerden beri köleler **res**(49) kategorisi içindeydi, bu sadece nesnelere uygulanabilen hukuki kuralların aynı şekilde kölelere de uygulanabileceği anlamına geldi ve kölenin hiç bir kişiliği olmadığını ortaya koydu. Kadınlar da XII Levha'da **res** arasında sayılmıştı, ancak **res**'in ifade edildiği **usucapio**'ya ilişkin şart onlara uygulanmamıştı. Diğer yandan bir köleye karşı haksız fiil işlenmesi bir şeye zarar olarak nitelendirilmedi, aksine bir kişiye zarar verme olarak kabul edildi, ancak daha sonra **Lex Aquilia** kölenin öldürülmesini ve zarar verilmesini şeye zarar olarak nitelendirdi. Yine de Romalılar köleyi bir hayvan olarak düşünmediler. Gidebildiğimiz kadar eskilerde Roma kölelerinin özel hukuk alanında hak ehliyetleri yoktu, ancak kamu hukuku ve özel hukuk alanında haksız fiil işleme-ye ehildi ve ceza yargılamasına maruz kalabilirdi. Aynı şekilde ilk devirlerden beri fiil ehliyetlerinin varlığı kabul ediliyordu ve **praetorlar** tarafından "**actiones adiecticiae**" (50) tanındıktan sonra borç doğuran işlemler için de ehil sayıldılar. Evlenme ehliyetleri yoktu, köleye miras bağlanabilir, ne var ki köle mirasa ancak sahibinin rızası ile halef olabilirdi. İktisap muamelesinin köle tarafından yapılması şart olduğundan, sahibi mirası kendi başına iktisap edemez ve köle iktisap muamelesini yapmadan önce olursa mirası elde edemezdi. **Ius sacrum**'da köle hem hak hem de fiil ehliyetine sahip sayıldı. Adak adayabilir, yemin edebilir ve sahibinin rızasıyla dini toplulukların üyesi olabilirdi. Gömüldüğü yer **Iocus religiosus** (51) idi. Kölenin hukuki durumu konusundaki bütün bu bilgilerin doğruluğu kesinleşmiştir. Öte yandan sahibinin **potestas**'ı, cezalandırma ve öldürme hakkı yasal olarak sınırlanmamıştır. Köleye hem sanık hem de şahit olduğunda işkence yapılabilir. Ancak bu Roma'da sadece ceza yargılamasında söz konusu olduğu halde, Yunanlılar köleye özel hukuk alanında da işkence uygulamışlardır. **Humanitas**, cumhuriyet devrinde köleleri ilişkin hukuku, **partus ancillae** (52)'ye bağlı olarak sadece tek bir alanda etkilemişti. M. Manilius ve Scaevola'nın aksine Brutus bir kölenin çocuğunun hukukun kölenin semeresi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ileri sürmüştü. Brutus'un bu düşüncesi, yalnızca Yunan insanı felsefe doktrinlerinden kaynaklanmış olabilir. Bunun dışında **humanitas** cumhuriyette sadece köleler için genel bir iyileşmeye ve sınırsız bir **manumissio** (53) uygulamasına yol açabilirdi. İmparatorluk devrinde **humanitas** kölelik alanında çok daha etkili oldu. Seneca büyük bir gayretle köleliğin kaldırılması konusunda değil, ama köleliliğin iyileştirilmesi konusunda çaba gösterdi ve diğerleri de kendisini takip etti. Hıristiyanlık bu düşüncüyü kabul etti, ancak yeni bir şey eklemedi. Özellikle ilk devirlerde hiç bir zaman köleliğin kaldırılmasını istemedi. Bu doktrinlerin ışığında köleliğin "**de facto**" statüsü gelişmeye devam etti. Trimalchio şöyle diyordu: "Arkadaşlar köleler de insandır, **fatus** (kader) onlara zorla uygulansa da aynı sütü içmişlerdir." M.S. 2. yüzyıldan sonra kölelerin sayısı belirlendi ve kölelik kurumu ekonomik anlamından çok şey kaybetti.

Bu dönemde aynı ilerleme hukuk alanında görülmedi. Birkaç adımdan söz edilebilir. Hukuk yazılarında artık aşınmış, sıradanlığa düşmüş biçimde "tüm insanların özgürlüklerinin doğallığı"ndan, "tüm insanların bütünlüğü"nden söz eden felsefik tesbitlere varılması hiç kuşkusuz önem taşıyordu; üstelik burada daha çok postklasik dönemin katkılarını gündeme getirmek gerekir. Ayrıntılar çok daha önemlidir. Claudius, yaşlı ve hasta olduğu için istenmeyen bir kölenin hür olacağını ve böyle bir köleyi öldürenin aşağılanacağını beyan etti. Hadrianus kadın kölesine saçma bir nedenle işkence eden bir kadını sürgünle cezalandırdı ve kölelerin malikleri tarafından öldürülmelerini yasaklayarak bu tür kölelerin cezalandırılmak üzere hakimlere verilmesini emretti, ancak bu emir genel olarak etki-

li olmadı. Kadın ya da erkek kölelerin geçerli bir neden olmadan muhabbet tellallarına ya da **landstae**'lere satışını yasakladı. Antoninus Pius köleye insanlık dışı işlemler yapılması halinde duruma müdahale ederek bu kölelerin valiler tarafından satılmasını ve kölenin sahibi tarafından öldürülmesi halinde, bu köle sahibini sanki başkasının kölesini öldürmüş gibi cezalandırılmasını emretti. Ama ilk defa Constantinos'un bu öldürmeyi cinayet kavramı içine soktuğu görülüyor. Bunun dışındaki hallerde kölelerin statüsü büyük ölçüde değişmedi, hala hukukun şahıs kabul edilmiyorlardı. Son imparatorluk döneminde kölenin evlenmesine izin verilmesi doğrultusunda bir eğilim söz konusu olduğu halde yasal evlenme ehliyeti yoktu. Augustus'un ölümünden sonra cumhuriyet devrinin **favor libertatis** (54)'inin yeniden canlanması çok önemlidir. Augustus kendi ifadesiyle "hür insanları kölelerin soyundan korumak amacıyla" cumhuriyet devrinin ilkeleriyle ilgisini sırayla kesti. Hem **Lex Fufia Caninia** (M.S. 2) hem de **Lex Aelia Sentia** (M.S. 4) azat etme özgürlüğünü sınırladı ve etkilerini azalttı. İlk yasa vasiyetname ile, kölelerin toplam sayılarına göre ancak belirli bir yüzdesinin azat edilmesine izin verdi **Lex Aelia Sentia** ise adı kötüye çıkmış kölelerin vatandaş olamayacaklarını kabul ederek azat edilmeleri halinde devlete tabi yabancılar (**peregrini dediticii**) olmalarını kabul etti. Azat etme genel olarak güçleştirildi. Otuz yaşın altında bir köle ancak **consul**'ün rızasıyla azat edilebiliyordu, köle sahibinin yirmi yaşın altında olması halinde de aynı kural geçerliydi. **In fraudem creditorum** (55) azat etme yasaklandı. Bu iki yasa da Justinianus devrine kadar yürürlükte kaldı, ancak etkileri giderek azaltıldı. Tiberius devrinde **Lex Iunia Norbana** kölenin **praetor** hukukuna uygun olarak azat edilmesi halinde köleye Latin vatandaşlığını tanıdı, sonraki yasalar da köleye tüm yurttaşlık haklarının verilmesini sağladılar. Ancak bir iki Augustus devri yasasının etkilerinin azaltılması dışında, Augustus'un bu konudaki politikasına tepki dolarak azat etmeyi kolaylaştıracak çok sayıda bireysel karar göze çarpmaktadır. Klasik hukukçuların **favor libertatis** deyimini kullanıp kullanmadıkları tam olarak bilinmese de fazla önemi yoktur, çünkü onlar da bu konuda **favor** ile yönlendirilmişlerdir. Post klasik dönem bu eğilimleri aynı enerji ile sürdürmüş ve sonuçları Justinianus devrinde alınmıştır. Justinianus ve çevresindekiler **favor libertatis**'ten etkilenmişler, **Lex Fufia Caninia** kaldırılmış, **Lex Aelia Sentia**'nın etkisi büyük ölçüde azaltılmış ve klasik hukukçuların metinleri **favor libertatis** çerçevesinde büyük değişikliklere maruz kalmıştır. Bir sürü ön çalışmaya rağmen, **favor libertatis**'in ilgili diğer metinlerle birlikte dikkatle incelenmiş olarak düzenli ve sistemli bir şekilde anlatılmış tarihçesi yazılmamıştır. Bu yapıldığında, Roma **humanitas**'ının tarihine şair ve filozofların değil de hukuk metinlerinin sağladığı çok önemli bir katkı olacaktır.

AÇIKLAMALAR (Çeviren tarafından düzenlenmiştir)

(1) İnsanlık sevgisini, insan ululuğunu en yüce amaç sayan öğreti; insanlık, hümanizma (Eski Yunan ve Latin kültürünü en yüksek kültür örneği olarak alan ve Orta çağın skolastik düşüncesine karşı XIV. yy. da doğan felsefe, bilim ve sanat görüşünü de ifade etmektedir.)

(2) Yazılı bir metin üzerinde, anlamını veya kapsamını değiştirmek, kısaltmak veya genişletmek için yapılan değişiklikler.

(3) Nezaket

(4) Sorumluluk bilinci, saygı

(5) Sözlük düzenlenmesini ilişkin olan

(6) Kadının kocasının hakimiyeti altına girdiği evlilik

- (7) Zamanaşımı
 (8) Evlenen kadını manus altına sokmaya yarayan muamelelerden biri. Kadın hayali bir satım işlemiyle erkeğin malı olurdu.
 (9) Yargılamada taraflara yardım eden kimse, hatip.
 (10) Kadını manus altına sokmaya yarayan muamele. 10 şahit huzurunda, Jupiter'e adanan bir bulgur çöreği törenle eşler tarafından bölüştürüldü.
 (11) Jupiter'e tahsis edilmiş rahip.
 (12) Kutsal hukuk.
 (13) Romalı tarihçi (M.Ö. 100- M.Ö. 25). Yapıtları: "De viris illustribus" (ünlü kişiler üzerine), "Exempla" (örnekler)
 (14) "Zira Romalılardan hangisi karısını ziyafete götürmekten utanır? Ya da kimin anası evde ilk önce yer almaz ve toplum içinde yaşamaz? Öte yandan bu Yunanistan'da çok oluyor. Zira ne ziyafette yakınları hariç bi kimseye gösterilir, ne de evlerin içi kısımları dışında oturabilir, burası gynaeconitis diye isimlendirilir, oraya yakın akrabalar hariç hiç kimse giremez."
 (15) Zina
 (16) "Castor aşkına! sert kanunlarla yaşar kadınlar Ve çok uygunsuz şekilde, pisliğin sefaletiyle Çünkü eğer erkek karısından gizli fahişeyi götürmüşse Eğer karı onu öğrenirse, erkek cezadan muaf Kadın erkekten gizli olarak evden dışarı çıkmışsa Erkek sebebiyle olur, evlilik bozulur. Keşke kural aynı olsaydı kadın ile erkek için."
 (17) Romalı asker ve çiftçi (M.S. 1. yy). Yapıtları "De re rustica" (Köy yaşamı üzerine), "De Arboribus" (Ağaçlar üzerine)
 (18) Hakimiyet altında
 (19) Aynı ev içinde yaşayan veya ortak ata hayatta olsaydı yaşayacak olan kimseleri birbirine bağlayan ius civile hısmı.
 (20) Ana-baba ile ius civile'ye uygun olarak doğan çocuklar arasındaki kan hısmılığı ilişkisi
 (21) Ölmüş kimsenin bıraktığı malların zilyetliğinin praetor tarafından, ius civile'ye göre mirasçı olamayacak bir kimseye verilmesi, praetor mirasçılığı
 (22) Kadının ihtiyacı sebebiyle
 (23) Yiyecek, nafaka
 (24) Kanuni pay
 (25) Baba hakimiyeti
 (26) Aile resinin başkası tarafından kendisine devredilmiş

- aile evladı üzerinde hakimiyet tesisi
 (27) Haksız fiil işleyen aile evladı, köle veya zarar veren hayvanın, zarar görene devredilmesiyle aile reisinin sorumluktan kurtarılması
 (28) Magistranın emri sebebiyle
 (29) Kanunsuz ve utanç verici
 (30) Hayatın güçlükleri ve gerekleri yüzünden
 (31) Hukuki sebep ve gücüne dayanarak
 (32) Vasiyetnamesiz mirasçılık
 (33) İlkel ve kötü vasiyetname
 (34) Ahlaka ve sorumluluk duygusuna aykırı
 (35) Gücüne ve arzu edilirlilik sebebine dayanarak
 (36) Suç üstü hırsızlık
 (37) Suç üstü olmayan hırsızlık
 (38) Ölüm sebebiyle
 (39) Endülüsteki Ursus colonia'sını kurma için çıkarılmış kanun. M.Ö. 44
 (40) İthamsız suçlama, sorgusuz karar, savunmasız mahkumiyet olmaz.
 (41) Hürlere ve vatandaşlara işkence edilmesi kötüdür.
 (42) Yargılamada davalının savunmasını başka bir kimsenin sunması
 (43) Magistra tarafından ölüm veya kırbaç cezasına mahkum edilmiş bir kimsenin cumhuriyet devri başlarından itibaren halk meclislerine başvurabilme hakkı
 (44) Sui iuris olup buluş çağına ulaşmamış küçüklerin vasisi
 (45) Bir kimsenin başkasına ait borcu üstlenmesi
 (46) Geçerli bir vasiyetname olmadığından
 (47) Vasiyetçinin isteği
 (48) Yabancı kimse
 (49) Şey. mal
 (50) Munzam davalar. Aile evladı, köle ve bazı hür kimseler tarafından yapılan hukuki muamelelerin doğurduğu borçlardan aile reisinin sorumlu tutan davalar.
 (51) Dini yer
 (52) Köle kadının doğurduğu çocuk
 (53) Azat etme
 (54) Köleden doğan çocuğun anası hamileliği sırasında bir müddet hür vaziyette bulunmuş ise, çocuğun hür kabul edilmesi,
 (55) Alacaklıları aldatarak,

A PROJECTION UPON THE CONTEXTUAL PLANET OF PHILOSOPHY, SCIENCE AND CULTURE: THE JOHN DEWEY LEGEND

Arş. Gör. Ayşen FURTUN (*)

For many it won't be an exaggeration to encompass especially the first half of twentieth century American philosophy within the name John Dewey. Dewey legend still lives and will live on as long as its source is kept alive by a complete appreciation of its richness that will always be in service to the society, in actual fact the special society with its distinctive character adressed culture, being faced by problem-bearing conditions that require an altogether fresh intellectual approach but somewhat an actualized one.

Nonetheless bearing an original approach to the subject

(*) A. Ü. Hukuk Fakültesi ,Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim dalı.

matter it has been accompanied by many criticisms of various types. However as the outcoming consequence of these scrutinizing efforts one can not have the judgement on any qualitative ground that they have been able to reach the cognitive core that makes the target (1). To cite one above all misreflections, Dewey has tried to develop an intellectual insight to the practical rather than practicing the intellect (2).

The time being we seem to have survived a chaotic universe we found ourselves in and sustained survival by simplification and control through the conceptual means of science, that is special science, its scope defined and kept apart from the origin "the philosophy" in classical Greek pattern. In Greek thought techne was the common name of philosophy and science